

IN MEMORIAM MIRCEA MUREȘAN

DREPTUL ROMAN ÎNTR-O JURISPRUDENȚĂ TESTAMENTARĂ INTERESANTĂ A CURȚII DE APEL CHIȘINĂU ASUPRA REZERVEI SUCCESORALE

Mircea Dan BOB*

Résumé: *Le droit romain dans une jurisprudence testamentaire intéressante de la Cour d'Appel de Chișinău. Le droit local, laissé en vigueur par l'Empire Tzariste après l'annexion en 1812 de la Bessarabie, comprends le Hexabible de Harmenopoulos (1345) et le Manuel d'Alexandre Donitch (1814). Dans une occurrence où le frère du testateur mettait en cause la validité du testament disposant en grande partie en faveur de la concubine du decujus, la Cour d'Appel de Chișinău a fait en 1925 application des lois ci-dessus, en expliquant leur sens par une belle analyse de droit romain. Notre article envisage la cohérence de cette analyse.*

Mots clés: *succession ; testament ; droit romain ; droit romano-byzantin ; querela inofficiosi testamenti ; réserve successorale ; concubinage.*

Cuvinte cheie: *succesiune; testament; drept roman; drept romano-bizantin; querela inofficiosi testamenti; rezervă succesorală; concubinaj*

Cercetările ce le-am întreprins asupra jurisprudențelor noastre mai vechi publicate în revistele de specialitate ne-au atras atenția asupra uneia în materie succesorală. Redăm mai jos integral hotărârea judecătorească, pătrând ortografia originală și însoțind-o cu câteva precizări clarificatoare. Profesorul Mureșan ne-a atras în repetate rânduri atenția asupra importanței studiului Dreptului Roman, materie ce îți permite pătrunderea adecvată a meandrelor instituțiilor juridice actuale. Sprijinul domniei sale s-a prelungit în prezența efectivă în comisia de doctorat a subsemnatului: reproducem de aceea aici o decizie pe care o semnalasem în teză, care își păstrează interesul pentru cel interesat de rădăcinile regulilor de drept și care – amintindu-ne de discuțiile ocazionate de susținerea publică a tezei – ni-l readuc în amintire pe profesorul Mureșan.

„TESTAMENT – Basarabia – Acțiune în anulare pentru că s'a testat unei femei imorale.

Când se constată din testament (diată) că defunctul a lăsat și fratelui său, reclamant în cererea de anulare a testamentului, o firtă de pământ, acesta nu poate avea o acțiune în anulare a testamentului, în baza legiuirilor Armenopol și Donici din Basarabia, char

dacă femeia, căreia i s'a testat cea mai mare parte din avere, ar fi a nersoană necinstită, iar greșala acestei femei de a fi trăit necununată cu defunctul testator din cauză că nu era divorțată de primul ei sot, apare explicabilă orin faptul că fiind săracă, n'avea, puțință să cheltuiască cu divortul; deci dacă din punct de vedere moral, constituie un act reprob de opinia public și pedepsit de lege, nu poate avea însă de efect de a o clasa în rândul femeilor netrebnice, necinstite, în înțelesul care se dă în dreptul romano-bizantin persoanelor turpe. (Curtea de Apel Chișinău, Secția I, deciziunea civilă Nr.30 din 11 Februarie 1925).

Considerentele deciziei:

Asupra apelului făcut de Teodor Mândrescu, din comuna Meleşeni județul Orhei, contra sentinței Tribunalului Orhei Nr. 53 din 7 Februarie 1924, prin care i s'a respins acțiunea pentru anularea testamentului casnic cu data de 14 Octombrie 1918, lăsat de defunctul său frate Ion Mândrescu, întărindu-se acest testament;

Având în vedere că, din actele dela dosar, depunerile martorilor și susținerile părților, se constată următoarele:

La 23 Ianuarie 1920, a încetat din viață în satul Meleşeni, județul Orhei, Ion Al. Mândrescu, pe urma căruia a rămas mai multă avere și un testament casnic; prin acest testament, cu data de 14 Octombrie 1918, defunctul lasă: 1) Sofiei Petre Roșca, pe care o numește „soția mea fără cununie religioasă”, o vie cu casa și ograda, două loturi de livadă, un lot de arătură și un lot de pădure; 2) Lui Constantin Irescu un lot de arătură și un lot de pădure; 3) Lui Ion V. Irescu un lot de arătură; și 4) Lui Teodor Al. Mândrescu un lot de arătură în măsură de o firtă.

Testamentul fiind depus de către Sofia P. Roșca spre întărire. Tribunalului Orhei, la 2 Iulie 1920, s'a făcut de Teodor Mândrescu contestație, iar Tribunalul judecând contestația și cererea de întărire, prin sentința Nr. 25 din 29 Ianuarie 1923, admite contestația și respinge cererea de întărire a testamentului;

În urma apelului făcut de Sofia Roșca, contra acestei sentințe. Curtea dc Apel Chișinău. Secția I-a, prin deciziunea Nr. 194/923, pentru motivul că conform art. 1066¹¹ și 1066¹⁴ cod civil rus, urmează să se facă o acțiune în anulare a testamentului și în timpul judecării acesteia să se suspende judecarea cererii de întărire, – iar nu o contestație, admite apelul Sofiei Roșca reformează sentința și respinge ca neregulat făcută contestația.

La 15 August 1923, Teodor Mândrescu face acțiune în anularea testamentului, chemând ca părâți pe Sofia Roșca, Constantin Irescu și Ion Irescu, înaintea Tribunalului Orhei, pentru motivele: 1) Testatorul nu a fost cu mintea sănătoasă și cu memoria în putere; 2) Avera s'a lăsat în cea mai mare parte Sofiei Roșca, soție necununată cu defunctul și nedivorțată de soțul ei Vasile Mocanu;

Tribunalul gășind neîntemeiată acțiunea în anulare, prin sentința Nr. 53 din 7 Februarie 1924, întărește testamentul astfel cum a fost lăsat dc defunctul Mândrescu;

Având în vedere primul motiv invocat de apelant atât la prima instanță, cât și în fața Curții, că testatorul nu a fost cu mintea sănătoasă la facerea testamentului;

Deși martorii Alexandru Buciunean și Neculai Roșca, propuși dc apelant și ascultați în fața Curții, arată că defunctul Ion Mândrescu nu eră în toate mințile, aceste declarațiuni însă nu pot face nici o convingere, față de declarațiile făcute de martorii

propuși tot de apelant la prima instanță (pag. 40 dosar) și cari spun numai că defunctul eră bolnav de picioare și auzea greu;

Dar declarațiile celor doi martori sus arătați nici nu se referă la momentul facerii testamentului, pe când martorii care au fost prezenți la facerea acestui act, precum și scriitorul actului, ascultați conform art. 1066⁵ codul civil rus, au declarat că defunctul eră sănătos la minte și cu memoria tare (pag. 72, 73). Din toate acestea, unite si cu faptul că nici din cuprinsul testamentului nu se poate deduce nebunia testatorului, întrucât își lasă averea la doi frați, între cari și apelantul, unui nepot de vară și femeii Sofia Roșca, Curtea își face convingerea că defunctul era în stare normală a facultăților mintale, când a făcut testamentul, și deci motivul invocat de apelant e nefondat;

Asupra celui de al doilea motiv susținut de apelant, că defunctul Ion Mândrescu a testat cea mai mare parte din averea sa femeiei Sofia Roșca, imorală, cu care defunctul trăise în concubinaj, deși ea nu eră despărțită de soțul ei, în susținerea acestui motiv, bazându-se pe legiurile locale Armenopol și Donici, aplicabile în Basarabia;

Având în vedere dispozițiile cuprinse în Cap. V, titlul VIII 1675 din Hexabiblul lui Armenopol (Ediție Peret), „rudele suitoare și scoborâtoare, adică părinții și copiii, împotriva oricui ar fi, au dreptul să se jăluiască pentru nedreptatea diatei, când cel ce a făcut diata i-a înlăturat dela moștenire, afară numai când el le-a lăsat lor partea legiuită cuvenită, sau ei s'au arătat nemulțumitori față de cel ce a făcut diata, iar rudele de alături, adică frații și urmașii lor, pot să se jăluiască numai atunci când în diată moștenitorii așezați sunt persoane de rând de necinste, precum: vizitii, măscărici, luptători sau aveau cu el vre-o legătură rușinoasă”; – precum și cap. XXXVI, 13, colecția Donici: „atât fiii cât și părinții pot mișcă jalba asupra diatei, pentru că îi *depărtează* din moștenire sau pentru că nu li se lasă legiuita parte din praviță, arătând îndreptările ce vor avea, iar frații și cei din frați când ei prin diata fratelui fiind *depărtați* din moștenire, acei ce se arată rânduiți moștenitori vor fi netrebnici și necinstiți”.

Din cuprinsul dispozițiilor de mai sus, rezultă că această acțiune contra diatei nedrepte nu se poate porni decât în cazul când moștenitorul a fost omis sau îndepărtat dela moștenire, când însă a fost trecut cu o parte mai mare sau mai mică din averea defunctului, nu mai are această acțiune.

În sensul acestei interpretări, vin izvoarele de drept Romano-Bizantin, adică Institutele, Digestile, Constitutiones și Novelele, precum și Basilicalele împăraților Leon Filosoful și Vasile Macedoneanul, după acesta din urma fiind prescurtată colecția lui Armenopol, cunoscută sub numele de cele șase cărți-izvoare de drept, la care trebuie să ne ducem oridecâte ori găsim nelămurite sau contradictorii unele dispoziții din colecțiile lui Armenopol și Donici, care dealtfel nu au fost niciodată recunoscute ca legi în Basarabia, ci mai mult de manuale de consultat pentru judecătorii (vezi Erbiceanu, Legiuri locale basarabene (66); Pergament: Aplicarea legilor Armenopol și Donici).

Acțiunea în nulitate, prevăzută de dispozițiile reproduse mai sus din Armenopol și Donici și pe care se bazează apelantul, nu este altceva decât „Querella inofficiosi tcstamenti” din Dreptul roman.

În ultimele timpuri ale republicei, testamentul care nu țineă cont de rudele apropiate, eră considerat ca contrariu datoriei morale inofficiosum și s'a admis ca rudele

apropiate excluse sau omise fără just motiv, să se poată plânge contra testamentului neechitabil, iar Tribunalul Centumviral anulă testamentul, bazându-se pe argumentarea că un om sănătos la minte nu ar fi putut uită pe rudele sale, deci considerau testamentul ca făcut într'un moment de nebunie.

Pe timpul împăratului Constantin nu se admitea Querella decât ascendenților și descendenților, iar fraților numai în cazul când testamentul eră făcut în favoarea unei persoane „turpis”.

Până la Justinian se admitea Querella și de câte ori nu ai primit prin testament quarta legală $\frac{1}{4}$ din ceea ce ai fi putut moșteni ab-intestat.

Justinian, printr'o lege din 528, a limitat exercițiul querellei la cazul când un legitimar eră exclus dela succesiune, statuând că oridecâte ori o parte oarecare din avere a fost lăsată moștenitorului și sub orice titlu, chiar in afară de testament, nu poate să ceară anularea testamentului, ci complectarea părții care lipsește moștenitorului legitim; această acțiune se numeă complectoria sau supletoria.

Prin Constituția din 537 (Novela 18) și prin cea dela 542 (Novela 115), a adus noi modificări Querellei, numai în ce privește pe ascendenți și descendenți, lăsând în vigoare dispozițiile anterioare în ce privește pe frați și surori.

Chiar însă prin novela 115 se stabilește că numai atunci când rezervatarul a fost omis sau exhereditat fără just motiv, aveà querella, dacă însă a fost trecut cu o parte oarecare, are acțiunea în supliment (Maintz, Dr. Roman, vol. III, pag. 377 și următoarele).

Din cele mai sus expuse, rezultă dar că exercițiul Querellei, în ultima evoluție, în dreptul bizantin, a fost fixat pentru frați și surori la următoarele două condițiuni: 1) să fi fost omiși; și 2) să li se fi preferit o persoană turpis, netrebnică, necinstită.

În cazul de față deci, apelantul, ca frate al defunctului, întrucât se vede trecut cu o firță de pământ în testamentul a cărui anulare o cere, nu poate aveà această acțiune, chiar dacă Sofia Roșca, în folosul căreia s'a testat o mare parte din avere, ar fi o persoană necinstită.

Dar apelantul nu poate cere anularea întregului testament, cu atât mai mult cu cât în testament sunt trecute cu oarecare părți din avere, în afară de Sofia Roșca, încă un alt frate al testatorului și un nepot de frate, care figurează ca pârât în acțiunea de anulare și care susțin menținerea testamentului;

Presupunând în mod ipotetic că frații, chiar trecuți în testament cu o parte din avere, pot intentă acțiunea în anularea testamentului, să examinăm dacă susținerea apelantului bazată pe imoralitatea instituitei testamentare Sofia Roșca, este întemeiată și deci ar puteà aveà de efect anularea testamentului, conform textelor reproduse mai sus din Armenopol și Donici;

Având în vedere că textul din Armenopol nu este identic în această privință cu cel din Donici, în primul rând întrebuițându-se expresiunile „persoane de rând, de necinste, precum vizitii, măscărți, luptători sau cari aveau cu el vre-o legătură rușoasă”, pe când cel de al doilea „netrebnici și necinstiți”, astfel fiind, urmează iarăși să ne ducem la izvoarele de drept Roman-Bizantin;

Că, după cum am văzut în evoluția ei, Querella în dreptul bizantin a fost restrânsă la ascendenți și descendenți, iar în privința fraților s'a pus ca o condiție de exercitare să li

se fi preferat o persoană turpis.

Prin turpitudine sau „infamia facti” se înțelege în dreptul roman spre deosebire de „infamia juris”, infamia rezultând din desconsiderațiunea publică pentru o anumită purtare, persoanele turpe nu pot figura acolo unde se cere un nume nepătat, nu pot funcționa ca tutori, martori, etc. (Gerard 193). Dr. Roman;

Având în vedere că declarațiunile martorilor apelantului, fiind contrazise de acele ale intimaților, în ce privește imoralitatea intimatei Sofia Roșca, Curtea nu-și poate face convingerea că numita eră o femeie desfrânată, care trăia cu mai mulți bărbați, așa după cum a cerut să dovedească apelantul; ceea ce însă se constată în mod neîndoios, este că Sofia Roșca, nedespărțită legalmente de soțul său Vasile Mocanu, cu care a fost căsătorită în anul 1903, a plecat după un an de căsătorie dela domiciliul conjugal din comuna Guginești, județul Orhei și venind în comuna Meleșeni, județul Chișinău, s'a angajat la început servitoare la defunctul Ion Mândrescu, cu care în urmă a trăit necununată, după cum ea singură recunoaște, conducându-i gospodăria și îngrijindu-1 mai ales în ultimii ani ai vieții, când numitul eră paralytic, neputându-se mișca din pat;

Având în vedere că această greșală a Sofiei Roșca, de a fi trăit necununată cu defunctul Mândrescu, deși nedivorțară de soțul său, e explicabilă în mare parte prin greutatea obținerii divorțului, pentru o femeie săracă cum eră ea, – dacă din punct de vedere moral, constitue astăzi un act reprob de opinia publică și pedepsit de lege numai atunci când soțul ei ar fi cerut-o, ceea ce nu e cazul, – nu poate însă avea de efect de a o clasa în categoria persoanelor netrebnice, necinstite, în înțelesul care se dă în dreptul romano-bizantin persoanelor turpe, și care se referă la o anumită purtare obișnuită sau profesie care atrage disprețul public, cum ar fi măscăricii, prostituatele, etc. și cari, după cum am văzut, erau lovite de o infamie facti generală;

La Romani, concubinajul eră permis; sub influența însă a religiei creștine a fost oprit și astfel se oplică dispozițiunea din art. 1452 Armenopol: „Nimeni să nu cuteze a ține o țiiitoare”;

Aceste dispozițiuni însă nu sunt sancționate cu pierderea dreptului de a fi lăsată moștenitoare testamentară, sau de a face ca o concubină să fie clasată ca o femeie de rând, de necinste, afară numai dacă ea nu e o desfrânată, o prostituată;

Că, prin urmare, faptul că defunctul Mândiescu a testat o parte din avere femeii Sofia Roșca, cu care trăise 15 ani, și care îl îngrijise ca o bună soție, nu poate fi o cauză de anularea testamentului, el constitue chiar îndeplinirea unei obligațiuni naturale, față de o femeie care și-a sacrificat tinerețea și a îngrijit, cum arată martorii, pe defunctul bolnav, obligațiune care stă în concordanță și cu dispozițiunile din art. 1766, carte 5&2 Armenopol, care admite ca copiii firești și țiiitoarea să aibă un drept de succesiune chiar în concurență cu copiii legitimi, asemenea și capitolul 36 al. 4 Donici;

Considerând că, în afară de legiurile locale, referindu-ne la principiile generale de drept, doctrina și jurisprudența admit că numai atunci când scopul dispoziției testamentare a fost stabilirea și continuarea relațiilor imorale de concubinaj, când deci partea lăsată concubinei ar fi rezultatul vițiului, s'ar putea anula testamentul pe baza cauzei imorale.

Tot astfel în cazul când prin concubinaj s'ar fi servit concubinel de captație și sugestie asupra persoanei testatorului, ceea ce în cazul de față nu s'a dovedit. (Vezi Planiol, vol. III. Nr. 2843; Pandecte rom. C. III. au. I. pag 72); urmează deci că nici din punctul de

vedere al imoralității beneficiarei testamentare Sofia Roșca, acțiunea în anulare a testamentului nu poate avea succes.

Pentru aceste motive, redactate de d-l consilier R. Vălenescu, Curtea respinge apelul.

(ss) *Vasile Popovici, R. Vălenescu, I. Todorovschi.*

p. Grefier (ss) *Dan Ghintescu.*¹

Curtea de Apel Chișinău (la acea dată, una dintre Curțile de apel ale României Mari) a avut ocazia să se pronunțe asupra într-un dosar în care „toate-s vechi și noi-s toate” în ce privește starea de fapt: *decuius* își testase o parte importantă din avere servitoarei cu care trăise timp de cincisprezece ani și care îl îngrijise în anii săi de slăbiciune fizică. Fratele nemulțumit invocă fără succes lipsa de discernământ, astfel că cere și anularea actului de ultimă voință pe motiv că testatoarea ar intra în categoria persoanelor netrebnice. Invocă în sprijinul pretențiilor sale dispozițiile legale din Manualul lui Andronache Donici și din Hexabibluul lui Harmenopol referitoare la atacarea testamentului care exheredează injust anumiți moștenitori legali.

1. Cadrul legal este prima chestiune asupra căreia trebuie să ne oprim. Unirea Basarabiei cu Regatul României, proclamată în 1918, nu a fost acompaniată de unificarea legislativă imediată. Prin urmare, legiurile locale au rămas în vigoare în acest teritoriu până la extinderea codului civil român, la 1 iunie 1928.

Hexabibluul a fost o sinteză în limba greacă a compilației lui Iustinian și a unor surse romane preiustinieni, realizată în 1345 de judecătorul tesalonician Constantin Harmenopol. A fost ultima receptare directă a unor părți din dreptul clasic roman în lumea juridică bizantină. Lucrarea a cunoscut în sec. XIX trei preluări în spațiul românesc²:

- în 1804, politica de codificare modernizatoare a principele Alexandru Moruzi a dus la numirea juristului Toma Carra în fruntea unei comisii care a tradus în limba română Hexabibluul în intenția de a da Moldovei un cod;

- în 1821, dascălul de legi Constantin Chrysokefolos a inițiat un *Neos Harmenopoulos* din care a realizat numai introducerea în neogreacă;

- în 1835, juristul statului Christian Flechtenmacher traduce încă o dată în limba română Hexabibluul.

Niciuna dintre aceste versiuni nu a fost pusă în vigoare, funcționând ca îndrumare folosite de practicieni.

Andronache Donici, demnitar în ceea ce am numi azi ministerul de externe, mai apoi președinte a ceea ce am numi azi tribunalul de drept internațional privat al principatului Moldovei, a fost un erudit care în 1813 a predat domnitorului Scarlat Calimach proiectul său de cod. Intrat în vigoare în 1814, a fost în vigoare oficial până în 1817, când Codul Calimach I-a înlocuit; practicienii au continuat însă să-l folosească în Moldova până la 1831, când a apărut traducerea românească a versiunii inițial numai grecească a Codului Calimach³.

Decizia de mai sus a Curții de Apel Chișinău se întemeiază pe dispozițiile din Hexabiblu și din Manualul lui Donici. Supraviețuirea legislativă a acestora a fost posibilă

deoarece politica de rusificare inițiată după ocuparea Basarabiei de Imperiul țarist nu s-a atins de izvoarele de drept locale. Interesant este că practicienii din Basarabia le-au folosit ca atare timp de mai bine de un secol pentru că, în mod paradoxal, această folosire a dobândit deplină legitimitate ca izvor de drept promulgat începând din 1847, după ce – dintr-o eroare a guvernatorului de la Odesa – o anchetă întreprinsă în 1831 de Senatul rus a primit răspuns că cele două ar fi coduri în vigoare⁴. Răspunsul guvernatorului era valabil parțial în ce privește Manualul lui Donici: apărut în 1814, acesta fusese preluat în Basarabia devenită rusească din 1812 și aplicat în baza a două decrete ale țarului (1813 și 1818).

2. Problema discutată pe fond a fost cea a posibilității testării în afara familiei de sânge, corelativ reducerii vocației unor rude de sânge. Studiind pretențiile reclamantului frate al defunctului testator, judecătorii identifică baza legală în cuprinsul Hexabiblului și al Manualului lui Donici. Textele incidente condiționează desființarea testamentului de două condiții: dezmoștenirea fratelui reclamant (adică înlăturarea sa totală de la succesiune) și aflarea legatarii pârâte în categoria persoanelor netrebnice.

Judecătorii verifică sensul corect al textelor legale prin apel la sursa romană clasică, postclasică și apoi romano-bizantină a acestora. Este corectă analiza lor?⁵

Spre sfârșitul perioadei republicane, tribunalul centumvirilor s-a văzut sesizat cu o serie de acțiuni în petiție de ereditate; moștenitorii legali atacau testamentele prin care antecesorul lor dispusese în favoarea unor persoane străine de familie⁶. Vechea solidaritate familială se fisurase grav, iar dispunătorii își exheredau rudele apropiate fără nici un motiv serios. Venind în întâmpinarea acestor acțiuni, instanța le-a primit și a desființat testamentul. S-a considerat că *de cuius* nu a fost în deplinătatea facultăților mintale – de vreme ce a statuat în disprețul îndatoririlor de afecțiune față de familia sa (*officium pietatis*): *Hoc colore inofficioso testamento agitur, quasi non sanae mentis fuerunt ut testamentum ordinarent*⁷. Rezultă că *querela inofficiosi testamenti* are o origine cutumiară, născută din practica unei instanțe care a avut o existență suficient de îndelungată și constantă pentru a crea o jurisprudență⁸. Fiind un proces ce se lega în fața pretorului printr-un *sacramentum*, plângerea nu era accesibilă moștenitorilor pretorieni și nu putea fi îndreptată împotriva instituțiilor provinciale⁹. Cu timpul, aceste impedimente au fost rezolvate, iar *querela* a dobândit un regim de sine stătător, ca acțiune reală și exclusiv personală.

Reclamantul trebuia să fie moștenitor legal apt a culege succesiunea în eventualitatea căderii testamentului. Cercul persoanelor îndreptățite era lăsat inițial la aprecierea judecătorilor, pentru ca din secolul III p.Chr. să fie fixat la descendenți¹⁰, ascendenți¹¹, frați și surori¹². Pentru colaterali se adăuga condiția de a fi fost dezmoșteniți în favoarea unor persoane socotite ca nevrednice (*turpes*), cum sunt: gladiatorii, cei notați ca infami etc. Pentru ca persoanele susmenționate să poată intenta acțiunea de care ne ocupăm se cerea să nu fi primit partea cuvenită din moștenire, socotită la un sfert din ceea ce ar fi primit ca moștenitor legal (*quarta legitima*)¹³.

În dreptul clasic, admiterea plângerii atrăgea nulitatea integrală a testamentului și deschiderea moștenirii legale¹⁴. Soluția a fost criticată pentru că desființa indirect și orice altă clauză din cuprinsul testamentului – chiar dacă aceasta nu ar fi avut vreo legătură cu *legitima*. Jurisprudența clasică a încercat să mențină cazuistic restul dispozițiilor testamentare, ceea ce a

duș la o inconstanță generatoare de haos. Inechități au rezultat și din alte ipoteze practice: un dispunător prudent se îngrijea să lase rudelor îndreptățite bunuri ce complineau *quarta legitima*; testamentul era totuși invalidat dacă se constata o augmentare a patrimoniului defunctului, produsă între momentul testării și cel al morții.

Criticile la adresa *querelae inofficiosi testamenti* au început să apară odată cu sec. III p.Chr. În Codul lui Theodosiu al II-lea figurează o constituție imperială din anul 361, conform căreia nu mai putea desființat prin *querela* testamentul în care, deși lăsa celui îndreptățit mai puțin decât partea sa legitimă, prevedea expres că aceasta va putea fi completată după aprecierea unui arbitru neutru¹⁵. Dreptul roman postclasic a reluat astfel o practică anteiustiniană, conform căreia reclamantul nu va obține decât o complinire a rezervei sale, dacă primise deja o parte din moștenire¹⁶. Prin urmare, acțiunea în complinirea rezervei devine acum una personală, față de natura reală a plângerii împotriva testamentului nerespectuos. Ultima a mai fost admisă – cu efectele ei distructive de voință *mortis causa* – numai când dispunătorul nu lăsase nimic celui îndreptățit sau când nu instituisese moștenitorul legal în linie directă. Și acest efect a fost atenuat prin Novella CXV: nu mai intervenea nulitatea, ci reclamantul era plasat în locul instituitului, fiind ținut să execute toate prevederile testamentare accesorii.

În sfârșit, sfera de aplicare a *querelae* a fost limitată: Iustinian; urmând o practică începută încă din epoca Dominatului, a hotărât că ori de câte ori rezervatarul primise ceva, indiferent cât, din moștenire, avea la îndemână numai o simplă acțiune personală în completarea rezervei (*actio ad supplendam legitimam*). Cu alte cuvinte, numai rezervatarul care nu primise nimic din succesiune putea intenta o *querela inofficiosi testamenti*. În dreptul novelelor această acțiune nu mai atrăgea după sine căderea întregului testament, ci numai a instituirii de moștenitor, încât rezervatarul era obligat să execute toate dispozițiile testamentare în limitele cotității disponibile.

Vedem deci că judecătorii Curții de apel din Chișinău reținuseră corect faptul că dispozițiile legiuirilor locale în vigoare (Hexabiblu lui Harmenopol și Manualul lui Donici) se explică prin izvoarele lor romano-bizantine. Ca urmare, apelantul frate al defunctului nu putea cere anularea testamentului prin care fusese și el gratificat cu ceva, cu atât mai mult cu cât legatară vizată a fi înlăturată nici nu intra în concret în categoria persoanelor netrebnice (*turpis*).

Judecătorii speței nu erau avertizați doar în dreptul roman, ci și în cel pozitiv. Într-adevăr, societatea și juriștii romani ajunseseră la un moment dat să privească cu favoare concubinajul, soluție față de multitudinea impedimentelor legale la căsătorie. Instanța reține acest aspect, sesizează că religia creștină atrăsese ulterior oprobiul asupra uniunii de fapt, dar calitatea de concubină nu o plasează în poziția de persoană netrebnică – în sensul descris mai sus. Judecătorii încheie prin analiza circumstanțelor concrete raportat la principiile generale și perene ale dreptului: câtă vreme testamentul nu fusese redactat pentru a declanșa sau continua relațiile de concubinaj (cauza imorală) și nici nu s-a dovedit folosirea calității de concubină pentru a vicia consimțământul testatorului, actul de ultimă voință va fi valid.

O decizie temeinic argumentată în memoria celui care era la Cluj-Napoca maestrul argumentației solide și îngrijite.

* Conf.univ.dr., UBB Cluj-Napoca; mirceabob@laaw.ubbluj.ro.

- ¹ Publicată în "Buletinul Curților de Apel" 1925, pp. 131-136.
- ² V. Vespasian Erbiceanu, *Leguiri locale basarabene. Istorice, text și jurisprudență*, 1921; Victor Onișor, *Istoria dreptului român*, vol. I, Cluj, 1925, p. 301-305; Valentin Georgescu, în Ioan Ceterchi (coord.), *Istoria dreptului românesc*, vol. II/1 (responsabili Dumitru Firoiu, Liviu P. Marcu), Ed. Academiei RSR, București, p. 83, 91 și 381.
- ³ Andrei Rădulescu, *Juristul Andronache Donici*, în *Pagini din istoria dreptului românesc*, Ed. Academiei RSR, București, 1970, p. 312-313.
- ⁴ V. Dimitrie Alexandresco, *Explicațiune teoretică și practică a dreptului civil român ...*, vol. I, Iași, 1886, p. XIX cu nota 1; Alexandru Boldur, *Basarabia românească*, București, 1943, p. 110-113. Aceasta a fost și poziția reținută în jurisprudența noastră: e.g., C.Ap. Chișinău I, dec. 167/1922, în „Pandectele Române” 1923.III.60; id., dec. 178/1923, în „Pandectele Române” 1924.III.37.
- ⁵ Pentru detalii, v. teza noastră *Evoluția succesiunii testamentare în dreptul roman*, Lumina lex, București, 2000, p. 89-94; Jean Gaudemet, *Droit privé romain*, Montchrestien, Paris, 1998, p. 102-104; 149-150; Gaetano Scherillo, *Corso di diritto privato romano. Il testamento*², Cisalpino, Bologna, 1999, p. 308-313; Antonio Guarino, *Diritto privato romano*²⁰, Editore Jovene, Napoli, 2001, p. 451-453; Franciszek Longchamps de Bérier, *Law of Succession. Roman Legal Framework and Comparative Law Perspective*, Wolters Kluwer, Varșovia, 2011, p. 63, 71-74.
- ⁶ V. exemplele date în Val. Max. VII.7.2 și 8.2; Quintilian, IX.2.9.23; v. și Paul, *Sent.* 5.16.2 = Dig. 48.18.4. Cu titlu excepțional, cererea a fost adresată și pretorului (Quintilianus, III.10.3; Val. Max. VII.7.5) iar mai târziu împăratului (Val. Max. VII.7.3 și 4).
- ⁷ Marcian, Dig. 5.2.2; v. și Marcellus, Dig. *eod.tit.5*; Quintilian, IX.2.9.
- ⁸ Asupra tribunalului centumvirilor, v. F. Bozza, *Sulla competenza dei centumviri*, Napoli, 1928, p. 147. Rezolvarea s-a inspirat în sec. I a.Chr. dintr-o practică a instanțelor grecești (Schulin, *Das griechische Testament, verglichen mit dem römischen*, Basel, 1882, p. 16; Gaudemet, *op.cit.*, p. 103) și era o ficțiune (R. Dekkers, *La fiction juridique. Etude de droit romain et de droit comparé*, Sirey, Paris, 1942, p. 195).
- ⁹ G. 4.31 și 95; Ulpian, Dig. 5.2.29.4.
- ¹⁰ De ambele sexe (Marcel, Dig. 5.2.5). pot intenta acțiunea și descendenții postumi ce fuseseră concepuți la data decesului testatorului (Ulpian, Dig. *eod.tit.6* pr.).
- ¹¹ Papinian, Dig. *eod.tit.15* pr.
- ¹² Ulpian, Dig. *eod.tit.1* și 24.
- ¹³ Marcel, *cit.supra.*; Plinius cel tânăr, *Ep.* V.1.9.
- ¹⁴ Ulpian, Dig. *eod.tit.8.16*.
- ¹⁵ C.Th. 2.19.4.
- ¹⁶ Inst. II.18.3; Ulpian, Dig. *eod.tit.25* pr.; Cod III.28.30 (a. 528).